

WOJCIECH KLIMSKI

Cardinal Stefan Wyszyński University
in Warsaw, Poland

w.klimski@wp.pl

ORCID: 0000-0002-2337-0691

**SPÓR O INTERPRETACJĘ AMORIS
LAETITIA W WYBRANYCH SERWISACH
INTERNETOWYCH TYGODNIKÓW
KATOLICKICH**

**THE DISPUTES ABOUT THE INTERPRETATION
OF AMORIS LAETITIA IN THE WEBSITES OF
CATHOLIC WEEKLY DAYS**

ABSTRACT

The subject of the article is the way of presenting the dispute caused by the exhortation of Pope Francis *Amoris laetitia* on the websites of Catholic weeklies. This exhortation concerns the issues of marital morality and family life, and its fragments (concerning the rules of giving communion to divorced persons) were written ambiguously. So bishops and theologians have developed different interpretations of these principles. Since many of them were mutually exclusive, a dispute over the rules of administering communion to divorced persons (which still exists today)

flared up among the leaders of the Catholic Church. The analysis used the research method – content analysis. 402 Internet texts published in the years 2016–2018 on the websites of (the oldest Catholic weeklies in Poland): *Przewodnik Katolicki*, *Gość Niedzielny*, *Niedziela* were analyzed. The interpretative context of the research results was the developing in Poland of socio-cultural pluralism, secularization and changes in the moral awareness of Poles. The main result of the study reveals that Catholic websites show the papal document as controversial. The dispute over its interpretation is global. Representatives of the Church from all over the world are involved in it. All social strata of the Church participate in it: cardinals, archbishops, bishops, priests and laity. It can be concluded that readers of websites will associate the exhortation with the discussion on moral principles in the Church. As a consequence, this may reinforce the trends of change consisting in the liberalization of morality and the pluralization of the worldview of the Catholic community.

STRESZCZENIE

Tematem artykułu jest sposób prezentowania w serwisach internetowych tygodników katolickich sporu wywołanego przez adhortację papieża Franciszka *Amoris laetitia* (*Radość miłości*). Ta adhortacja dotyczy problematyki moralności małżeńskiej i życia rodzinnego, a jej fragmenty (dotyczące zasad udzielania komunii osobom rozwiedzionym) zostały napisane w sposób niejednoznaczny. Biskupi i teolodzy opracowali więc różne interpretacje tych zasad. Ponieważ wiele z nich wzajemnie się wykluczało, wśród liderów Kościoła katolickiego rozgorzał (istniejący do dziś) spór o zasady udzielania komunii osobom rozwiedzionym. W analizie została wykorzystana metoda badawcza – analiza treści. Przebadano 402 teksty internetowe zamieszczone w latach 2016–2018 na stronach internetowych (najstarszych w Polsce tygodników katolickich): *Przewodniku Katolickim*, *Gościu Niedzielnym*, *Niedzieli*. Kontekst interpretacyjny wyników badań stanowiły: rozwijający się w Polsce pluralizm społeczno-kulturowy, sekularyzacja oraz przemiany świadomości moralnej Polaków. Zasadniczy wynik badania ujawnia, że katolickie serwisy pokazują papieski dokument jako kontrowersyjny. Spór o jego interpretację ma charakter globalny i dotyczy całego Kościoła. Są w niego zaangażowani nie tylko jego reprezentanci z całego świata, ale także wszystkie warstwy społeczne Kościoła: kardynałowie, arcybiskupi, biskupi, księża i świeccy. Wolno wnioskować, że w świadomości czytelników serwisów internetowych adhortacja będzie kojarzona z dyskusją toczącą się wewnątrz Kościoła, na temat zasad moralnych i formy ich obowiązywania. W konsekwencji może to wzmacniać trendy przemian, polegające na liberalizowaniu moralności i pluralizacji światopoglądowej społeczności katolików.

KEYWORDS: *Amoris laetitia, controversy, divorce, morality, individualism, websites of Catholic weeklies, content analysis*

SŁOWA KLUCZOWE: *Amoris laetitia, kontrowersja, rozwody, moralność, indywidualizm, serwisy internetowe tygodników katolickich, analiza treści*

WPROWADZENIE

Tematem artykułu jest sposób prezentowania w serwisach internetowych tygodników katolickich sporu wywołanego przez adhortację papieża Franciszka *Amoris laetitia* (*Radość miłości*). Pobieźna obserwacja sugeruje, że ta kontrowersja jest prezentowana w mediach. Istotne jest więc ustalenie, czy jest także przedstawiana w mediach katolickich, jak często jest opisywana, jacy aktorzy występują w tej debacie, jakie treści i uzasadnienia są w niej eksponowane. Ważne będzie również spojrzenie na nią z perspektywy przemian moralności Polaków, pluralizmu społeczno-kulturowego oraz określenie znaczenia tej kontrowersji dla przekonań czytelników owych serwisów. W tych ustaleniach zostanie wykorzystana metoda badawcza – analiza treści. Artykuł ma charakter socjologiczny, więc nie będzie podejmował kwestii teologicznych owej dyskusji.

Pytanie o charakterystykę tego sporu wynika z tego, że dotychczas funkcjonariusze Kościoła katolickiego oraz podmioty związane z nim niechętnie ukazywały napięcia występujące wewnątrz tej instytucji. Wynikało to z chęci utrzymania statusu autorytetu moralnego, jaki miał Kościół. Niedoskonałości (szczególnie w obszarze moralności) i konflikty były interpretowane jako zagrożenie dla tej pozycji, mogące osłabić oddziaływanie na przekonania wiernych. Dlatego wszystko, co działo się wewnątrz Kościoła, było (przez Kościół i jego agendy) przedstawiane w pozytywnym świetle i miało wskazywać na jedność duchowieństwa (Tunak, 2018, s. 33). Znalazło to wyraz w podręcznych dyrektywach (obowiązujących w środowiskach katolickich), takich jak: „unikanie zgorszenia wiernych”, bądź „nierozgłaszanie słabości duchownych”.

Trzeba także mieć na uwadze, że formalny związek z Kościołem nie zawsze przekłada się na funkcjonowanie zgodne z jego doktryną bądź ideologią organizacyjną. Na przykład badania socjologiczne pokazują, że statystyczne

kazania i homilie pomijają pewne wątki z doktryny Kościoła, a inne eksponują. Marginalizują tematykę eschatologiczną i misyjną (Klimski, 2018, s. 223–236; Wesoły, 2005, s. 73–83). Podobna dysproporcja zachodzi w obszarze religijności. Głęboko wierzący i praktykujący katolicy niekiedy wplatają w swoją wiarę treści magiczne i astrologiczne (Marianiński, 2017, s. 115). Innymi słowy obraz sporu o interpretację *Amoris laetitia* (dalej *AL*) w tygodnikach katolickich wpisuje się w te zależności. Interesujące jest, czy będzie on bliższy temu pierwszemu scenariuszowi, budującemu wizerunek Kościoła jako instytucji o jednorodnych przekonaniach, czy instytucji będącej w wewnętrznym sporze. Aktualność tych pytań dodatkowo generują społeczne uwarunkowania tej polemiki. Są to: zaawansowany pluralizm społeczno-kulturowy, (który oswoił Polaków z wielością poglądów, różnicą zdań i debatami) oraz postępująca sekularyzacja i skandale pedofilskie duchownych, które negatywnie wpłynęły na wizerunek Kościoła w społeczeństwie (Baniak, 2015, s. 274–286; Potocki, 2017, s. 545–546; Klimski, 2021, s. 60–64).

Autorzy serwisów internetowych konstruują obraz sporu nad adhortacją przez opracowanie danego przekazu dla czytelnika. Nietrudno sobie wyobrazić, że może on być różnorako zbudowany. Najprostszym zabiegiem jest wyciszenie pewnych treści, a eksponowanie innych (Klimski, 2018, s. 73–74). Można odwoływać się do nauczania Jana Pawła II lub koncentrować się na stanowisku papieża Franciszka. Wolno skupiać się na argumentach za ciągłością moralnego nauczania lub uzasadniających zmianę nauczania. Są to standardowe techniki warsztatu pisarskiego, które wynikają z wrażliwości autora tekstu, jego zainteresowań bądź kontekstu społeczno-kulturowego, w jakim powstaje dany artykuł (Klimski, 2018, s. 45–46). Nie podważają etosu dziennikarskiego, a uzasadniają pytania o obraz konfliktu wokół *AL* w katolickich serwisach internetowych.

Adhortacja *AL* została ogłoszona przez papieża Franciszka 8 kwietnia 2016 r. Podejmuje kwestię problemów współczesnej rodziny, powołania rodziny, miłości, duszpasterstwa rodzin, wychowania dzieci oraz duchowości małżeńskiej i rodzinnej. Kontrowersje budzi jej ósmy rozdział (pkt 300–305), poświęcony tematowi duszpasterstwa osób żyjących w związkach nieregularnych (bez sakramentu małżeństwa). Istota sporu dotyczy możliwości udzielania komunii osobom rozwiedzionym żyjącym w kolejnych

związkach. Ponieważ passusy podejmujące ten temat są napisane w sposób niejednoznaczny (Kupczak, 2020, s. 17), to pojawiły się wśród duchownych i wiernych pytania. Ich sedno zawierają dubia (wątpliwości) napisane przez czterech kardynałów (C. Caffarę, W. Brandmüllera, R.L. Burka, J. Meisnera) w liście do papieża. Proszą o odpowiedź, czy Kościół nadal stoi na stanowisku, że osoby żyjące w związkach niesakramentalnych (i współżyjące seksualnie) nie powinny przystępować do komunii. Jeżeli tak, to na jakiej podstawie dokonana jest tu zmiana (sugerowana w adhortacji), skoro dotąd Kościół nauczał, że pozamałżeńskie relacje seksualne są grzechem ciężkim (cudzołóstwo) i nie usprawiedliwia ich ani intencja czynu, ani okoliczności czynu. Czy Kościół stoi na stanowisku, że to, co jest obiektywnie złe (zabójstwo, cudzołóstwo, prostytucja, korupcja) poprzez indywidualną decyzję sumienia staje się moralnie dobre i może być drogą do Boga? (Kupczak, 2020, s. 125–138, 260–261). Papież nie odpowiedział na te pytania, a biskupi i teolodzy dość szybko opracowali różne wyjaśnienia jego stanowiska. W literaturze przedmiotu skategoryzowano je, nazywając: „interpretacją ciągłości”, „interpretacją umiarkowanej zmiany”, „interpretacją zmiany” (Kupczak, 2020, s. 173–256). Zwolennicy tych wykładni utworzyli dyskutujące obozy, a ferment wokół *AL* się pogłębił.

Konfliktowa natura komentarzy adhortacji sytuuje ją w gronie kościelnych dokumentów wywołujących kontrowersje. Takimi dokumentami były m.in. orzeczenia Soboru Watykańskiego II. Spór o ich interpretację dzieli Kościół i (jak ocenia Benedykt XVI) prowadzi do niszczenia katolicyzmu (Benedykt XVI, 2009, s. 496, 523–524; Skrzypczak, 2011, s. 29). Miał to być sobór „zgody”. Nie ogłosił żadnego dogmatu, nikogo nie wykluczył z Kościoła, najprawdopodobniej nikogo nie uraził, mógł tylko jednoczyć. Wywołał jednak kryzys, który trwa do dziś (Benedykt XVI, 2009, s. 495). Podobna sytuacja zaistniała po ogłoszeniu encykliki *Humanae vitae*. Zakwestionowała ją znaczna część biskupów niemieckich, szwajcarskich, francuskich, holenderskich i kanadyjskich. Odrzucili oni papieską negację stosowania środków antykoncepcyjnych. Podkreślali, że jest to dokument prezentujący stanowisko Pawła VI, a nie powszechne nauczanie Kościoła (Skrzypczak, 2011, s. 128–130 i 142). Kontrowersje wywołał również dokument *Dominus Jesus*, który według niektórych teologów blokuje dialog międzyreligijny i ekumeniczny (Obirek, Nowak, 2020, s. 123–125). Co więcej, przedstawiciele jednego z teologicznych

i wpływowych nurtów w Kościele uważają, że należy odejść od nauczania Pawła VI, Jana Pawła II i Benedykta XVI, gdyż hamuje ono soborowe reformy. Szanse na ich przyśpieszenie widzą w pontyfikacie Franciszka, który miałby zliberalizować stanowisko Kościoła wobec antykoncepcji, związków homoseksualnych i pozamałżeńskiego współżycia seksualnego (Kupczak, 2018, s. 263, 265–266).

Z perspektywy historycznej konflikt o interpretację *AL* nie jest niczym nowym. Spór jest nieustannym doświadczeniem Kościoła (Tunak, 2018, s. 30). Jednakże jeden z teologicznych autorytetów J. Kupczak stwierdza, że debata nad tą adhortacją jest najważniejsza od czasów Soboru Watykańskiego II (Kupczak, 2020, s. 11, 260). Interesuje nas tutaj jedna z jej odsłon. Nie ta obecna w środowisku teologicznym, lecz tocząca się w katolickich serwisach internetowych, których czytelnikami są przede wszystkim statystyczni wierzący zainteresowani religijną tematyką i działalnością swojego Kościoła. Zatem dyskusja mająca szansę dotarcia pod strzechy.

NOTA METODOLOGICZNA

Metodą badawczą, która tutaj została wykorzystana, jest analiza treści (ang. *content analysis*). Stosuje się ją w badaniu różnorodnych przekazów – filmów, reklam, listów, ekspertyz, dokumentów, kart pocztowych, a także stron WWW (Babbie, 2003, s. 342; Lisowska-Magdziarz, 2004, s. 31).

Do analizy zostały wybrane teksty zamieszczone w serwisach internetowych tygodników katolickich: *Przewodnik Katolicki*, *Gość Niedzielny* i *Niedziela*. Są to najstarsze tygodniki katolickie w Polsce, założone w roku (odpowiednio): 1895, 1923, 1926. Należą do najbardziej znanych tytułów w środowiskach katolickich i dodatkowo dostęp do ich serwisów internetowych jest darmowy, co zwiększa zasięg czytelnictwa. Te walory zdecydowały, że zostały wybrane do próby, ale nie jest ona reprezentatywna.

Badane były wszystkie teksty poświęcone adhortacji *AL* w latach 2016–2018, a więc od momentu pojawienia się tego dokumentu do zakończenia debaty nad nim. Liczba wszystkich tekstów poddanych analizie ilościowej i jakościowej wyniosła 402. W *Przewodniku Katolickim* było ich 53, w *Gościu*

Niedzielnym 114, w *Niedzieli* 235. Do analizy nie były wybierane teksty, w których jedynie wspomniano nazwę adhortacji. Artykuły opracowano za pomocą narzędzia badawczego – klucza kategoryzacyjnego (zaprezentowanego niżej), będącego siatką kategorii pozwalającą uchwycić tematy istotne z perspektywy celu badania. Zbudowano go na podstawie swobodnego oglądu materiału empirycznego (podejście indukcyjne) oraz zaznajomienia się z dyskusją nad *AL*, prezentowaną w publikacjach naukowych (podejście dedukcyjne) (Lisowska-Magdziarz, 2004, s. 56). Za jednostkę analizy i kategoryzacji przyjęto cały artykuł (Pisarek, 1983, s. 72–82) poświęcony adhortacji. Umożliwiło to uchwycenie sensu danego tekstu i jego kontekstów. Dany tekst mógł być kategoryzowany wielokrotnie.

Wybór serwisów internetowych a nie publikacji papierowych tygodników wynika z tego, że internet jest dziś jednym z podstawowych kanałów komunikacji. Jego popularność nieustannie rośnie, a gazety przenoszą swoje serwisy do sieci. W latach 2014–2016 spadały odsetki czytelników prasy drukowanej (z poziomu 66% do 59%) na rzecz internetowych (z 38% do 41%) (Koryś, Kopec, Zasacka, Chymkowski, 2017, s. 14). Szacuje się, że do 2025 r. będą istniały tylko wydania *digital* (Łysoń, 2020).

SPÓR O INTERPRETACJĘ *AMORIS LAETITIA* – WYNIKI BADAŃ

W narzędziu badawczym zostały wyodrębnione następujące kategorie klucza: „*AL* wywołuje dyskusje (zamieszanie)”, „*AL* nie zmienia dotychczasowego nauczania Kościoła”, „episkopaty (poszczególni biskupi) samodzielnie interpretują *AL*”, „*AL* kontynuuje nauczanie Jana Pawła II”. Poniższa tabela prezentuje częstość występowania danej kategorii w tekstach opublikowanych w konkretnym serwisie internetowym.

Tabela. *Frekwencja poszczególnych kategorii w określonych serwisach internetowych katolickich tygodników (w %)*

Serwis internetowy	Kategorie klucza kategoryzacyjnego			
	<i>Amoris laetitia</i> wywołuje dyskusje	<i>Amoris laetitia</i> nie zmienia dotychczasowego nauczania Kościoła	Episkopaty samodzielnie interpretują <i>Amoris laetitia</i>	<i>Amoris laetitia</i> kontynuuje nauczanie Jana Pawła II
<i>Gość Niedzielny</i>	42,0	33,3	18,4	22,0
<i>Niedziela</i>	34,0	16,0	14,4	9,3
<i>Przewodnik Katolicki</i>	56,0	15,0	9,4	13,2

Źródło: obliczenia własne. Odsetki poszczególnych kategorii liczone dla danego serwisu internetowego, nie sumują się do 100% ze względu na możliwość podwójnego zakwalifikowania tekstu.

We wszystkich serwisach internetowych najczęściej pisano o tym, że *AL* wywołuje dyskusje. Następnie informowano, że nie zmienia ona dotychczasowego nauczania Kościoła. Formą wzmocnienia przekazu o stałości doktryny było odwołanie się do autorytetu Jana Pawła II przez zaakcentowanie, że adhortacja *AL* kontynuuje jego nauczanie. Niżej jest przedstawiona frekwencja wyróżnionych kategorii, ustalona w odniesieniu do liczby wszystkich tekstów (N=402) oraz opis sposobów ich obecności w analizowanych tekstach.

AL WYWOŁUJE DYSKUSJE (ZAMIESZANIE)

Powyzsza kategoria najczęściej pojawiała się w materiale empirycznym. Jej odsetek wyniósł 39% analizowanych tekstów. Miała również najwięcej form prezentacji.

- a. Teza o zamęcie wywołanym przez *AL* zasadniczo była przekazywana w referowaniu i komentowaniu pytań skierowanych do papieża Franciszka w liście czterech kardynałów (C. Caffarry, W. Brandmüllera, R.L. Burka i J. Meisnera) (*Gość Niedzielny 1*). W jednym z internetowych tekstów można było przeczytać: „To, co jest grzechem w Polsce, jest dobre w Niemczech. Co jest zakazane w archidiecezji Filadelfia, jest dozwolone na Malcie” – pisze kard. C. Caffarra w imieniu swoim i trzech pozostałych kardynałów. Zwraca uwagę, że Kongregacja Nauki Wiary podkreśla, iż *AL* nie zmienia nauczania Kościoła, ale poszczególni biskupi, konferencje episkopatów akceptują to, czego Magisterium Kościoła nigdy nie aprobowało. Chodzi o kwestię przystępowania do komunii osób pozostających w grzechu ciężkim i o rozumienie sumienia moralnego, które jest sprzeczne z Tradycją Kościoła. Kardynałowie przypomnieli, że 19 września 2016 r. przedstawili Franciszkowi i Kongregacji Nauki Wiary pięć wątpliwości (dubia) z prośbą o ich wyjaśnienie oraz objaśnienie niektórych punktów adhortacji. Nie otrzymawszy odpowiedzi, zwrócili się z kolejną prośbą o audiencję u papieża, aby omówić te wątpliwości oraz zamieszanie wśród duszpasterzy, wywołane różnymi interpretacjami niejasnych sformułowań adhortacji (*Gość Niedzielny 2*).
- b. Inną formą przekazu, że *AL* wywołuje zamieszanie, były wypowiedzi poszczególnych kardynałów i biskupów. Serwisy internetowe przywoływały opinie kard. G. L. Mullera, prefekta Kongregacji Nauki Wiary. Zwracał w nich uwagę, że zamęt wokół *AL* to efekt jej interpretacji, która winna być dokonana w perspektywie dotychczasowej nauki Kościoła (*Gość Niedzielny 3*). Podkreślał, że wykładnia niektórych episkopatów (Niemiec, USA, Kanady) nie spełnia tego wymogu i dopuszcza rozwiedzionych do sakramentu komunii (*Gość Niedzielny 4*). Przytaczano również wypowiedź kard. M. Ouelleta (Prefekta Kongregacji ds. Biskupów), że adhortacja jest nieprecyzyjna, wymaga interpretacji, a niektóre z nich są sprzeczne z nauczaniem Kościoła. Po jej ogłoszeniu towarzyszenie

parom w związkach nieregularnych będzie jeszcze trudniejsze (*Gość Niedzielny* 5). Podawano także stanowisko przewodniczącego Episkopatu Słowacji abp. S. Zvolenskiego, według którego adhortacja jest niejasna, a księża nie wiedzą, jak stosować wytyczne tego dokumentu (*Przewodnik Katolicki* 1). Wtórował mu lubelski biskup J. Wróbel, który wytknął niektórym fragmentom *AL* ambiwalentność i brak precyzji. Miało to doводить, że były pisane w pośpiechu, bez namysłu nad konsekwencjami i kontekstem (*Gość Niedzielny* 6).

- c. Ferment wywołany przez *AL* był pokazywany w internetowych artykułach przez podanie ogólnej informacji, że niektórzy biskupi prześcigali się w liberalizowaniu nauki Kościoła, nazywając to miłosierdziem, a synod o rodzinie, którego owocem jest *AL*, doprowadził do paktowania z ideologiami niszczącymi małżeństwo i rodzinę. Zamiast kolejnych propozycji, jak pomagać narzeczonym w przygotowaniu się do małżeństwa, pogłębia się podział w sprawie komunii dla rozwiedzionych żyjących w nowych związkach (*Gość Niedzielny* 7).
- d. O podziale wokół *AL* mówili nie tylko kardynałowie i biskupi, lecz także księża i świeccy intelektualiści. Pisano w serwisach, że przedstawiciele księży (z Wielkiej Brytanii, USA, Irlandii i Australii) z Międzynarodowego Bractwa Duchowieństwa Katolickiego przesłali list do papieża Franciszka. Prosilili w nim o wyjaśnienie, czy można podawać komunię osobom żyjącym w związkach niesakramentalnych. Uważają, że ta odpowiedź jest konieczna dla zachowania jedności Kościoła (*Niedziela* 1) i zbawienia dusz, a także ułatwi towarzyszenie osobom żyjącym w nieregularnych związkach. Autorzy listu podkreślali, że brak jasnego stanowiska Kościoła utrudnia pracę duszpasterską (*Gość Niedzielny* 8).

W serwisach internetowych przywołana była również wypowiedź ks. prof. E. Stańka przeciwstawiająca autorytet papieża autorytetowi Jezusa (*Przewodnik Katolicki* 2) oraz przytoczono wypowiedź ks. P. Odozora z Nigerii. Zwraçał uwagę, że tam nie ma debaty na temat *AL*. Wszystko jest jasne – rozwodnicy nie przystępują do komunii (*Gość Niedzielny* 9). Natomiast podział w gronie świeckich intelektualistów zaprezentowano, przywołując poglądy prof. R. Buttiglione, prof. J. Seiferta i prof. R. Spaemanna (*Gość Niedzielny* 10).

- e. Odsloną konfliktowego wymiaru adhortacji była wzajemna krytyka jej interpretatorów. W serwisach internetowych przedstawiono oświadczenie bp. K. Farella (prefekta Dykasterii ds. Świeckich, Rodziny i Życia), w którym ocenił, że interpretacja metropolity Filadelfii abp. Ch. Chaputa (obowiązująca w tej archidiecezji, zakazująca rozwodnikom przystępowania do komunii bez wstrzemięźliwości seksualnej) jest mylna (*Gość Niedzielny 11*). Cytowany był także bp F. Papamanólis (ordynariusz diecezji Syros i Santorini), który zarzucił kardynałom (autorom dubiów) grzech herezji i apostazji, mówiąc, że tak się zaczynają schizmy w Kościele (*Gość Niedzielny 12*). Można także było przeczytać tekst ks. prof. D. Kowalczyka: „Kardynał [Schonborn] waży słowa, czyni rozróżnienia, ale po przeczytaniu wywiadu nadal nie wiem, jak odpowiedzieć na proste pytania spowiedników, którzy przez całe życie spowiadali według jasnego nauczania wyłożonego w adhortacji *Familiaris consortio* (1981): Czy, w jakich okolicznościach i pod jakimi warunkami można udzielić rozgrzeszenia osobie rozwiedzionej, żyjącej w nowym niesakramentalnym związku? Nie wystarczy po raz kolejny powtórzyć, że trzeba rozeznawać, bo każde rozeznanie wymaga jasnych kryteriów” (*Gość Niedzielny 13*).
- Przywoływana w serwisach internetowych krytyka czterech kardynałów dotyczyła nie tylko tego, że postawili pytania Franciszkowi, j lecz także tego, że je upublicznili. Według komentatorów zakwestionowało to jedność katolików i było sprzeniewierzeniem się powołaniu teologa, który w zaciszu winien rozwiązywać swoje wątpliwości. Należało przedstawić papieżowi pytania bez pośrednictwa mediów (*Przewodnik Katolicki 3*).
- f. Serwisy internetowe pokazywały informację o zamieszaniu wywołanym przez *AL*, informując, że poszczególne episkopaty przygotowały odmienne interpretacje kwestii komunii rozwiedzionych. Biskupi z Argentyny, Niemiec, Malty i Belgii opracowali liberalną wykładnię. Episkopat Kazachstanu, Kanady i Polski kontynuuje (konserwatywne) stanowisko zawarte w adhortacji *Familiaris consortio* (*Przewodnik Katolicki 4*).
- g. O konflikcie wokół *AL* komunikowano czytelnikom, pisząc, że krytyka i błędna interpretacja tego dokumentu skutkowałą utratą pracy i stanowisk w kurii rzymskiej. Według serwisów internetowych posadę

w Międzynarodowej Akademii Filozofii miał stracić prof. J. Seifert, usunięty przez abp. J. M. Fernández za krytyczne uwagi o *AL*. Podobne represje spotkały kilku innych naukowców i duchownych (*Niedziela 2*). Symbolem tych doświadczeń stał się kard. G.L. Müller. Jego konserwatywna interpretacja adhortacji (zbieżna z nauczaniem Jana Pawła II) miała nie być podzielana przez papieża i jego współpracowników. Dlatego Franciszek nie przedłużył mu pracy na stanowisku prefekta Kongregacji Nauki Wiary. Zwolnił jeszcze trzech jego współpracowników, którzy mieli być ludźmi bardzo kompetentnymi (*Niedziela 3*). W kontekście tych dymisji pojawiły się dodatkowe informacje, że adhortacja z perspektywy analiz teologicznych jest na niskim poziomie, a jej ostatecznej wersji nie zaopiniowała Kongregacja Nauki Wiary (jak to dotychczas czyniła w przypadku oficjalnych papieskich dokumentów). Spowodowało to różnorakie interpretacje *AL* (*Niedziela 4*).

AL NIE ZMIENIA DOTYCHCZASOWEGO NAUCZANIA KOŚCIOŁA

Rzeczona kategoria była kolejną, która najczęściej pojawiła się w serwisach internetowych. Odsetek artykułów, które ją popularyzowały, wyniósł 20%.

- a. Informowano o niej, pisząc o potrzebie rozeznawania sytuacji konkretnych ludzi. Podkreślano, że norma ogólna nie została zmieniona, należy rozważyć poszczególne okoliczności (*Przewodnik Katolicki 5*). Taka praktyka już była stosowana (*Gość Niedzielny 14*). Papież jedynie wyakcentował postawę duszpasterską, którą cechuje większa cierpliwość, miłosierdzie i poznanie aktualnych warunków (*Gość Niedzielny 5*). Chce wszystkich niezwiązanych z Kościołem lub mających pewne trudności doprowadzić do przyjęcia całej doktryny chrześcijańskiej (*Gość Niedzielny 4*). W innym miejscu można było przeczytać: „Kościół nie zmienia swego stanowiska w sprawie udzielania komunii osobom rozwiedzionym w ponownych związkach. W podejściu do nich kluczowe mają być: towarzyszenie, rozeznawanie i integracja ich ze wspólnotą Kościoła. Takie są główne założenia ogłoszonej dziś posynodalnej adhortacji o rodzinie *Amoris laetitia*” (*Gość Niedzielny 15*).
- b. Formą zwrócenia uwagi na zachowanie ciągłości nauczania przez *AL* było wskazanie na dotychczasowe dokumenty Kościoła. Przede wszystkim

- były to dokumenty autorstwa Jana Pawła II (*Familiaris consortio*, *Veritatis splendor*), Pawła VI (*Humanae vitae*), czy soborowa konstytucja *Gaudium et spes*. Pisano o tym w ten sposób: „Arcybiskup São Paulo zauważył, że adhortacja zaleca duchownym, aby traktować osoby żyjące w innym niż rodzina związku z dużą wyrozumiałością, pomagając im równocześnie dążyć do ideału małżeństwa. [Abp] zwrócił uwagę, że dokument *Amoris laetitia* nie wprowadza nic nowego, czego nie podjął już w swojej adhortacji *Familiaris consortio* Jan Paweł II” (*Gość Niedzielny* 16).
- c. W serwisach internetowych wskazywano na kontynuację *AL* z Magisterium Kościoła poprzez posługiwanie się ogólnym stwierdzeniem, że adhortacja kontynuuje nauczanie Jana Pawła II (*Przewodnik Katolicki* 6), Benedykta XVI (*Gość Niedzielny* 17) lub dotychczasowe stanowisko Kościoła (*Gość Niedzielny* 18). W odniesieniu do tego ostatniego można przeczytać: „Pierwsze wrażenia po pobieżnej lekturze nowej adhortacji mam takie, że papież Franciszek – pisząc zwłaszcza o ludziach uwikłanych w trudne relacje rodzinne – zachowuje się jak taki dobry spowiednik. Nie rozmiękcza nauki Kościoła. Nie zachowuje się jak polityk czy biznesmen, który za wszelką cenę próbuje nie zrazić »klienta«. Trwa mocno w nauczaniu Kościoła i Jego Tradycji” (*Gość Niedzielny* 19).
- d. Pisząc o łączności *AL* z dotychczasowym nauczaniem, autorzy artykułów podejmowali kwestię Tradycji (całej nauki Kościoła). Adhortacja koresponduje z nią i winna być w jej świetle interpretowana (*Gość Niedzielny* 20). Jeden z autorów w swoim artykule przywoływał wypowiedź kardynała G.L. Mullera: „Papież jako Następca Piotra i Namiestnik Chrystusa nie może głosić nauczania, które stoi w jawnej opozycji do słów Jezusa. Papież i Magisterium mają jedynie interpretować te słowa, a doktryna o nierozzerwalności małżeństwa jest całkiem jasna. Mamy dokument papieża, który musi być odczytywany w kontekście całości katolickiej Tradycji. Nie ma dwóch magisteriów: jedno papieża, a drugie biskupów. Jest to błędne rozumowanie, które szkodzi Kościołowi” (*Gość Niedzielny* 4).

EPISKOPATY (POSZCZEGÓLNI BISKUPI) SAMODZIELNIE INTERPRETUJĄ AL

To trzecia z najczęściej podejmowanych kategorii. Pojawiała się w 15% badanych artykułów.

- a. Przekaz o interpretowaniu *AL* przez biskupów polegał na poinformowaniu czytelników serwisów, że poszczególne episkopaty dokonały już takiej wykładni i ją opublikowały. Wymieniano tu biskupów z Argentyny, Belgii czy z Polski (*Gość Niedzielny* 21, 22, *Niedziela* 5). Wskazywano także poszczególnych biskupów, którzy już wydali takie zasady postępowania (*Gość Niedzielny* 11): biskup S. Oster z diecezji Pasawy (*Gość Niedzielny* 23) czy arcybiskup Ch. Chaput, metropolita Filadelfii. Przy tej okazji przytaczane były również zasady postępowania, które w tych dokumentach zostały określone. Na przykład w dokumencie Episkopatu Belgii zwrócono uwagę, że dopuszczenie do komunii nie może być lekkomyślne, a rachunek sumienia jest kryterium tego dopuszczenia. Decyzja w sumieniu jest zasadnicza i trzeba ją uszanować” (*Gość Niedzielny* 22). Biskupi z Argentyny akcentowali rozeznanie z duszpasterzem i zastrzegli, że nie może być ono nieroztropne (*Gość Niedzielny* 24). Wreszcie Episkopat Niemiec uznał, że indywidualna decyzja jest kryterium przyjmowania komunii. Winna być podjęta z duszpasterzem i uwzględnić aktualne uwarunkowania (*Gość Niedzielny* 3). Te orzeczenia podkreślały, że *AL* otwiera drogę do przyjmowania komunii dla rozwiedzionych żyjących w nowych związkach (*Gość Niedzielny* 22).
- b. Fakt interpretowania adhortacji przez episkopaty bądź biskupów był jeszcze objaśniany jako negatywne postępowanie. Jeden z autorów zwrócił uwagę, że dotychczas wykładnią papieskich dokumentów zajmowała się Kongregacja Nauki Wiary, a w wypadku *AL* taką rolę pełni kard. Ch. Schönborn i kard. W. Kasper. Co jest (jak pisał ów autor) delikatnym problemem (*Gość Niedzielny* 13). Innym negatywnym wymiarem owej interpretacji adhortacji jest subiektywizm. Każdy biskup może ją inaczej wyjaśniać (*Przewodnik Katolicki* 7). Podkreślano, że nie może być takiej sytuacji, w której powszechnie obowiązująca nauka papieża jest odmiennie wyjaśniania przez różne episkopaty (*Przewodnik Katolicki* 7). Co ciekawe, można było także przeczytać,

że w ramach jednego episkopatu różni biskupi wydali odmienne objaśnienia (*Gość Niedzielny 11*). Pojawiło się w tym kontekście pojęcie „turystyki sakramentalnej”. Nie zostało sprecyzowane przez jego autora, choć jednoznacznie posiadało negatywne zabarwienie i miała to być praktyka wynikająca z różnych komentarzy *AL* obowiązujących w poszczególnych diecezjach.

AL KONTYNUUJE NAUCZANIE JANA PAWŁA II

Powyższa kategoria najrzadziej pojawiła się w analizowanych artykułach. Odsetek internetowych tekstów, które ją prezentowały, wyniósł 13%.

- a. Przede wszystkim świadectwem zachowania owej ciągłości było podkreślanie przez autorów serwisów dokumentów autorstwa papieża Polaka. Powoływano adhortację *Familiaris consortio* oraz encyklikę *Veritatis splendor* (*Niedziela 6, Gość Niedzielny 25*). W kontekście pierwszego dokumentu można przeczytać, że: „Nowa adhortacja [papieża Franciszka] odwołuje się do sposobu prowadzenia [osób żyjących w nowych związkach] opisanego w dodatku do *Familiaris consortio* Jana Pawła II. [Przedstawione] w nim warunki pozostają aktualne, a są to: zaistnienie sytuacji szczególnej, polegającej na potrzebie troski o dobro dzieci oraz deklaracja zachowania wstrzeźliwości seksualnej (*Gość Niedzielny 14*).
- b. Inną formą pokazania ciągłości z nauczaniem papieża Polaka było akcentowanie, że *AL* i nauczanie papieża Franciszka mają swe źródła w myśli Jana Pawła II (*Przewodnik Katolicki 6*). Jeden z autorów pisze o tym tak: „[Włączanie do wspólnoty Kościoła osób żyjących w tzw. sytuacjach nieregularnych było pragnieniem Jana Pawła II]. To on pierwszy (...) zaproponował, aby takie osoby objąć troską duszpasterską, co niestety zostało zrealizowane w niewielkim stopniu. Cokolwiek więc papież Franciszek w tym temacie rozstrzygnie w przyszłości, należy o tej pierwotnej intuicji papieża Polaka pamiętać” (*Przewodnik Katolicki 8*).

WNIOSKI

Przeprowadzone badania pokazują, że w analizowanych serwisach internetowych tygodników katolickich *AL* jest pokazana jako dokument, który wywołuje dyskusję na temat możliwości przystępowania do komunii osób rozwiedzionych, żyjących w nowym związkach. Zasadniczo polega ona na wymianie argumentów dyskutantów, ale niekiedy udział w niej i zajęcie stanowiska niezgodnego z opinią papieża Franciszka (jak sugerują internetowe serwisy) może doprowadzić do utraty pracy. Miało to spotkać kardynała G.L. Müllera, prof. J. Seiferta i jeszcze kilka innych osób, których nazwisk nie podano. Jest to więc spór, który nie tylko wyczerpuje się w debacie, lecz także dopuszcza działania eliminujące przedstawicieli określonych poglądów. Dodatkowo jego skalę pokazuje powszechna świadomość, że może on blokować efektywną pracę duszpasterską i wywołać schizmę.

Kolejną cechą tej kontrowersji jest to, że ma ona charakter globalny i dotyczy całego Kościoła katolickiego. Udział w niej biorą dyskutanci m.in. z: Polski, Niemiec, Belgii, Irlandii, Malty, Nigerii, Kazachstanu, Argentyny, Brazylii, Stanów Zjednoczonych i Australii. Każdą z dyskutujących stron reprezentują wszystkie warstwy społeczne Kościoła: kardynałowie, arcybiskupi, biskupi, księża i świeccy. Wszyscy przywołują autorytet papieża (Jana Pawła II, Benedykta XVI czy Franciszka). Rolę zbiorowego autorytetu (legitymizującego określoną interpretację adhortacji) pełnią poszczególne episkopaty. Stronictwa w swej argumentacji odwołują się do tych samych dokumentów (*Familiaris consortio*, *Humanae vitae*, niekiedy *Gaudium et spes*). Oba uzasadniają swoje stanowisko miłosierdziem Boga, szacunkiem i troską o zagubionego bliźniego. W obliczu tej równowagi debatujących statystyczny Kowalski (zapewne niebędący ekspertem w zakresie teologii) w kwestii interpretacji *AL* zostaje ostatecznie pozostawiony samemu sobie. Co więcej, jego dezorientację dodatkowo mogą pogłębiać informacje, że adhortacja jest miłąka teologicznie, nieprzemyślana, pisana w pośpiechu, a jej oficjalna wersja (wbrew dotychczasowym procedurom) nie była konsultowana z Kongregacją Nauki Wiary.

Spójrzmy jeszcze na inny aspekt tego sporu, ujawniony przez badane serwisy internetowe. Struktura najczęściej występujących w nich informacji pokazuje, iż drugi najczęściej występujący przekaz relacjonuje, iż *AL* nie zmienia

dotychczasowego nauczania Kościoła i zachowuje jego ciągłość. Jest to także stanowisko (w tym sporze) polskich liderów Kościoła. Sposobem wzmocnienia tego przekonania – przy tak mocnym wyakcentowaniu, że adhortacja jest dokumentem kontrowersyjnym (najczęściej występujący wątek) – jest odwołanie do osoby i nauczania Jana Pawła II. Zapewne wynika to z konieczności odniesienia się do jego stanowiska, które przedstawił w adhortacji (*Familiaris consortio*) poświęconej analogicznej tematyce. Nie można jednak wykluczyć, że przywoływanie jego osoby (w polskich warunkach społecznych) jest próbą złagodzenia napięć wokół adhortacji i podtrzymywania w świadomości społecznej przekonania o ciągłości moralnego nauczania Kościoła. Szczególnie, że badania socjologiczne od długiego czasu pokazywały (również z okresu gorącej dyskusji nad *AL*), że dla 65% dorosłych Polaków Jan Paweł II nadal był autorytetem moralnym (Boguszewski, 2018, s. 6) (choć jedynie w pewnym zakresie, o czym poniżej). W podobny sposób można ocenić fakt, że o tej ciągłości nauczania mówią znani w Polsce liderzy Kościoła: kard. S. Dziwisz, abp. S. Gądecki czy abp. H. Hoser.

Ujęta w naszym badaniu struktura najczęściej występujących informacji na temat konfliktu wokół adhortacji jest konsekwencją dominowania w serwisach internetowych treści o konfliktowej naturze *AL* i jednoczesnej chęci uświadomienia ich czytelnikom, że jej tradycyjna interpretacja jest właściwa. Nietrudno sobie wyobrazić innego rozkładu wątków, co zostało zaznaczone we wstępie artykułu.

Spór prezentowany w serwisach internetowych pokazuje czytelnikom, że zasady określające normy przyjmowania komunii (a szerzej rzecz ujmując – moralność) mają charakter terytorialny. Poszczególne episkopaty i biskupi określają w tym zakresie (odmienne) reguły postępowania oraz opracowują (różnoraką) wykładnię adhortacji. Moralność jest lokalnie zróżnicowana, zależy od diecezji lub kraju. Dotychczas Kościół stał na stanowisku, że ogólnie obowiązujące wszystkich wierzących normy moralne winny być rozpatrywane w przypadku poszczególnych osób. *AL* wprowadza dodatkową perspektywę – lokalną. Moralność staje się konstruktem zróżnicowanym lokalnie i indywidualnie. Taki przekaz koresponduje z procesami przemian moralności Polaków, które socjologowie obserwują od dłuższego czasu. Jedną z głównych tendencji polega na indywidualizowaniu moralności. Jednostka (odwołując

się do swojego sumienia) decyduje, jak należy postępować w danej sytuacji i jakimi kryteriami będzie się kierować (Kiciński, 2005, s. 346). Co ciekawe, w dyskusji nad adhortacją również pobrzmiewają argumenty, że sumienie jest ostateczną instancją rozstrzygającą. Natomiast innym trendem przemian moralności jest sytuacjonizm, według którego zastosowanie normy moralnej zależy od okoliczności (Kiciński, 2005, s. 347; Budzyńska, 2012, s. 28; Mariański, 2019, s. 257). Innymi słowy temat zróżnicowania zasad moralnych obecny w dyskusji nad *AL* koresponduje z postrzeganiem zasad moralnych przez Polaków. Nie należy się jednak spodziewać, że ta koincydencja będzie przymnażać zwolenników moralności religijnej i autorytetu Kościoła. Przede wszystkim będzie rozwijać ich indywidualizm w zakresie moralności. Liczne analizy pokazują, że Polacy są zdystansowani wobec jakichkolwiek autorytetów zewnętrznych (względem ich sumienia) w tym także autorytetów religijnych (Kiciński, 2010, s. 167; Potocki, 2017, s.184–192; Baniak, 2022, s. 407–446). Szczególnie w zakresie moralności seksualnej. Dotyczy to głównie młodzieży, która nawet gdy żył Jan Paweł II, wypowiadała się o nim z uznaniem, traktowała go jako wzór osobowy i jednocześnie jej większa część nie podzielała jego nauczania w sprawie aborcji, środków antykoncepcyjnych oraz rozwodów. Ceniła jedynie te jego cechy, które sama uważała za ważne – przymioty osobiste (wrażliwość na ludzką krzywdę, niezwykłą biografię, zainteresowania turystyczne, artystyczne...) niezwiązane z jego religijnym posłannictwem (Kiciński, 2001, s. 355–373; Kiciński, 2010, s. 171). Tak w pogłębianych badaniach wyglądała ogólna i powszechnie deklarowana atencja dla papieża jako moralnego autorytetu.

Inną odsłoną sporu wokół adhortacji prezentowanego w serwisach jest to, że wpisuje się on w pluralizm społeczno-kulturowy, który rozwija się w Polsce. Są w nim obecne dyskutujące stronnictwa o wyraźnie odrębnych stanowiskach, zabiegające o pozyskanie zwolenników dla swoich opinii. Co ciekawe, ich debata toczy się wokół indywidualizmu, który jest zasadniczą postawą w pluralizmie. Można powiedzieć, że – jak na polskie warunki – ta debata świadczy o pewnej zaawansowanej kondycji pluralizmu społeczno-kulturowego. Wszak jeszcze kilkanaście lat temu (pod koniec pontyfikatu papieża Polaka i zaraz po jego śmierci) publiczna recenzja więzi Polaków z Janem Pawłem II zazwyczaj wyczerpywała się w lakonicznym stwierdzeniu,

że rodacy go kochają, ale nie słuchają. Natomiast zdecydowana krytyka tej relacji niekiedy skutkowałą zakazem pracy w szkolnictwie wyższym i embargiem na kontakt z mediami (Obirek, Nowak, 2020, s. 300–301). Dziś, jak pokazują badane serwisy internetowe, publiczna ocena (czasami stanowcza) papieża, kardynałów, biskupów oraz pokazanie ich ostrego sporu jest zwykłą praktyką, niebudzącą zaskoczenia i zgorznienia.

Ta kościelna kontrowersja przez fakt prezentacji w serwisach internetowych wpisuje się w mechanizmy pluralizmu społeczno-kulturowego. Przymnaża liczbę przekonań w społeczeństwie i ideowo różnicuje populację samych katolików (Sierocki, 2021, s. 79). Jednocześnie osłabia oddziaływanie autorytetu Kościoła na rynku światopoglądowym. Pokazuje, że nie wypracował jednoznacznego stanowiska w kwestii należącej do ważnego obszaru ludzkiej aktywności, jakim jest moralność. W statystycznym polskim duszpasterstwie wciąż jest ona eksponowana (akcentowanie przestrzegania norm, unikania grzechu kosztem religijnej formacji intelektualnej i pogłębiania więzi z Bogiem) (Piwowarski 1996, s. 12; Borowik, 1997, s. 74; Zaręba, Sroczyńska, Klimski, 2020, s. 66), a z perspektywy doktrynalnej jest postrzegana jako forma wyznania wiary i świadczenia o niej (Jan Paweł II, 2016, nr 89). Co więcej, ów wielogłos w zakresie moralności godzi w nią samą. Pokazuje ją jako fenomen zmienny, niepewny, co zmniejsza jego oddziaływanie w społeczeństwie i utrudnia przekazywanie w socjalizacji (Sorokin, 2009, s. 50).

Wykorzystana metoda badawcza nie pozwala na precyzyjne określenie skali oddziaływania sporu wokół *AL* na przekonania czytelników serwisów internetowych (Goban-Klas, 1997, s. 307). Jednakże określenie frekwencji poszczególnych kategorii pozwala sądzić, że ta adhortacja zostanie zapamiętana przez nich jako dokument kontrowersyjny o różnorodnych interpretacjach, a liderzy polskiego Kościoła opowiedzieli się za jedną z nich. Wszak wszystkie wyodrębnione w badaniu kategorie (nawet mówiące o ciągłości nauczania) każdorazowo odnoszą się (i wynikają) z dominacji tezy o fermencie wokół *AL*. To jest kategoria zasadnicza, której obecność wywołuje pojawienie się kategorii mówiących o tym, że nauczanie Kościoła i Jana Pawła II nie zostało zmienione. Innymi słowy przekaz o sporze wokół *AL* w serwisach internetowych ma charakter dominujący i jest formułowany na różne sposoby. Spełnia więc dwa podstawowe warunki skutecznego przekonywania, o których mówią

wyniki badań nad propagandą: wielokrotnym replikowaniu danego sądu i jednoczesnym przedstawianiu go na różne sposoby (przy zachowaniu jego istoty) (Kula, 2005, s. 161; Pisarek, 2002, s. 231). Dlatego wolno wnioskować o utrwaleniu się w świadomości czytelników serwisów internetowych obrazu *AL* jako dokumentu kontrowersyjnego. Co więcej, po czasie najprawdopodobniej ów obraz będzie wciąż żywy w ich pamięci, ale oni nie będą już potrafili wskazać jego źródeł. To także istotna dla nas konstatacja, wynikająca z badań nad skutecznym komunikowaniem (Kula, 2005, s. 133).

Pozostając jeszcze przy czytelnikach badanych serwisów internetowych, można sądzić, że ich odbiorcami są przede wszystkim ludzie zaangażowani w wiarę. Są to serwisy tematycznie skoncentrowane na religijności i funkcjonowaniu Kościoła. Oni wcale nie muszą ulec argumentom liderów Kościoła i autorytetowi Jana Pawła II, że *AL* nie zmienia nauczania Kościoła. Jak pokazują badania socjologiczne, nawet głęboko wierzący nie zawsze utożsamiają się z nauczaniem moralnym Kościoła (Boguszewski, 2014, s. 16; Boguszewski, 2014, s. 16; Boguszewski, 2017, s. 11). Co więcej, spór wokół adhortacji łączy (a niekiedy wręcz gmatwa) przeżycia związane z partnerską miłością, seksualną aktywnością i religijnością. Krótko mówiąc, dotyczy ważnych, delikatnych i intymnych aspektów życia. Niewykluczone, że wierni, będący w tej trudnej sytuacji (widząc w katolickich serwisach internetowych ów spór), zwrócą się ku nauczaniu biskupów niemieckich czy amerykańskich, których stanowisko łatwiej rozwiąże ich skomplikowane położenie. Mentalnie odrzucą konieczność terytorialnego podporządkowania się danemu biskupowi (która w ich położeniu jest mało przekonującym argumentem) i za swój autorytet przyjmą duchownego z innego kraju. Dziś, w czasach pogłębiającego się indywidualizmu (Such-Pyrgiel, 2018, s. 43) i rozwiniętych środków komunikacji, podjęcie takiego duchowego nomadyzmu nie jest ani trudne, ani zaskakujące.

REFERENCES

- Babbie, E. (2003). *Badania społeczne w praktyce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Baniak, J. (2015). *Religia katolicka i Kościół rzymskokatolicki w opiniach polskiej młodzieży. Od akceptacji do kontestacji*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Baniak, J. (2022). *Religijność i moralność młodzieży polskiej w latach 1956–2018 na tle przemian cywilizacyjnych i społecznych. Studium socjologiczne*. Poznań: Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Benedykt XVI, Ratzinger, J. (2009). *Formalne zasady chrześcijaństwa*, Poznań: W drodze.
- Boguszewski, R. (2014). Religijność a zasady moralne. *Komunikat z Badań CBOS*, 15/2014, 1–16.
- Boguszewski, R. (2017). Zasady moralne a religia. *Komunikat z Badań CBOS*, 4/2017, 1–11.
- Boguszewski, R. (2018). Pamięć o Janie Pawle ciągle żywa. *Komunikat z badań CBOS*, 135, 1–8.
- Borowik, I. (1997). *Procesy instytucjonalizacji i prywatyzacji religii w powojennej Polsce*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Budzyńska, E. (2012). Rząd czy nierząd? Socjologiczna refleksja nad kondycją społeczeństwa polskiego. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica*, 40, 11–30.
- Goban-Klas, T. (1997). Analiza zawartości przekazów masowych. W: M. Malikowski, M. Niezgodą (oprac.), *Badania empiryczne w socjologii. Wybór tekstów, t. II*, Tyczyn: Wyższa Szkoła Gospodarcza w Tyczynie, 249–320.
- Gość Niedzielny 1*, <http://gosc.pl/doc/3552243.Kardynalowie-poprosili-o-uscislenie-Amoris-laetitia> (dostęp: 05.07.2021).
- Gość Niedzielny 10*, <http://gosc.pl/doc/3558043.Ks-prof-Bortkiewicz-o-liscie-kardynalow-To-jest-glos-troski> (dostęp: 07.07.2021).
- Gość Niedzielny 11*, <http://gosc.pl/doc/3557206.Bp-K-Farrell-Interpretacja-Amoris-laetitia-nie-moze-dzielic> (dostęp: 07.07.2021).
- Gość Niedzielny 12*, <http://gosc.pl/doc/3564562.Grecki-biskup-o-liscie-czterech-kardynalow-Herezja-i-zgorszenie> (dostęp: 07.07.2021).
- Gość Niedzielny 13*, <http://gosc.pl/doc/3287678.Kard-Sch-nborn-wyjasnia> (dostęp: 07.07.2021).
- Gość Niedzielny 14*, <http://gosc.pl/doc/3130009.Z-Amoris-laetitia-w-konfesjonale> (dostęp: 07.07.2021).
- Gość Niedzielny 15*, <http://gosc.pl/doc/3076177.Nowa-adhortacja-o-rodzinie-gorace-tematy> (dostęp: 09.07.2021).
- Gość Niedzielny 16*, <http://gosc.pl/doc/3079552.Adhortacja-ukazuje-rodzine-bez-upiekszen> (dostęp: 09.07.2021).
- Gość Niedzielny 17*, <http://gosc.pl/doc/3114910.Co-mowi-i-czego-nie-mowi-adhortacja> (dostęp: 09.07.2021).

- Gość Niedzielny* 18, <http://gosc.pl/doc/3990688.Kolejny-list-kardynalow-autorow-dubiow-dot-Amoris-Laetitia> (dostęp: 09.07.2021).
- Gość Niedzielny* 19, <http://gosc.pl/doc/3076533.Moj-spowiednik-papiez> (dostęp: 09.07.2021).
- Gość Niedzielny* 2, <http://gosc.pl/doc/3990688.Kolejny-list-kardynalow-autorow-dubiow-dot-Amoris-Laetitia> (dostęp: 05.07.2021).
- Gość Niedzielny* 20, <http://gosc.pl/doc/3505909.Kard-Ouellet-o-rozeznaniu-po-Amoris-Laetitia-Sa-granice> (dostęp: 10.07.2021).
- Gość Niedzielny* 21, <http://gosc.pl/doc/3444940.Papiez-chwali-interpretacje-adhortacji-Amoris-laetitia> (dostęp: 10.07.2021).
- Gość Niedzielny* 22, <http://gosc.pl/doc/3953701.Episkopat-Belgii-Komunia-rozwodnikow-to-kwestia-sumieni> (dostęp: 10.07.2021).
- Gość Niedzielny* 23, <http://gosc.pl/doc/3695807.Jak-interpretowac-Amoris-laetitia> (dostęp: 10.07.2021).
- Gość Niedzielny* 24, <http://gosc.pl/doc/3468902.Potrzeba-jasnej-wykladn> (dostęp: 10.07.2021).
- Gość Niedzielny* 25, <http://gosc.pl/doc/3565662.Nie-ma-konfliktu-miedzy-Amoris-laetitia-a-Veritatis-splendor> (dostęp: 10.07.2021).
- Gość Niedzielny* 3, <http://gosc.pl/doc/3691186.Kardynal-M-ller-o-Amoris-laetitia> (dostęp: 05.07.2021).
- Gość Niedzielny* 4, <http://gosc.pl/doc/3928676.Kard-M-ller-rozwiewa-watpliwosci-w-sprawie-Amoris-laetitia>, (dostęp: 05.07.2021).
- Gość Niedzielny* 5, <http://gosc.pl/doc/3358200.Kard-Ouellet-u-Rycerzy-Kolumba>, (dostęp: 06.07.2021).
- Gość Niedzielny* 6, <http://lublin.gosc.pl/doc/3566092.Biskup-Wrobel-kardynalowie-slusnie-napisali-list-do-Franciszka> (dostęp: 06.07.2021).
- Gość Niedzielny* 7, <http://gosc.pl/doc/4009522.Owoce-synodu-o-rodzinie> (dostęp: 06.07.2021).
- Gość Niedzielny* 8, <http://gosc.pl/doc/3685783.Kolejna-prosba-Pilnie-potrzebne-wyjasnienie-Amoris-laetitia> (dostęp: 06.07.2021).
- Gość Niedzielny* 9, <http://gosc.pl/doc/3762996.W-Afryce-nie-ma-debaty-nad-Komunia-dla-rozwodnikow> (dostęp: 06.07.2021).
- Jan Paweł II. (2016). *Encyklika Veritatis splendor Ojca Świętego Jana Pawła II do wszystkich biskupów Kościoła katolickiego o niektórych podstawowych problemach nauczania moralnego Kościoła*. Wrocław: Tum Wydawnictwo i Drukarnia Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- Kiciński, K. (2001). *Młodzież wobec problemów polskiej demokracji*. Warszawa: Wydawnictwo LTW.

- Kiciński, K. (2005). Świadomość moralna Polaków – główne tendencje. W: W. Wesołowski, J. Włodarek (red.), *Kręgi integracji i rodzaje tożsamości. Polska – Europa – Świat*, 341–358. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kiciński, K. (2010). Sumienie jako instancja moralna w świetle teorii i badań. W: J. Baniak (red.), *W poszukiwaniu sensu. O religii, moralności i społeczeństwie*, s. 165–189. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Klimski, W. (2018). *Eschatologia na ambonie. Kazania i wiara Polaków w rzeczy ostateczne. Studium socjologiczne*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Klimski, W. (2021). Extra Ecclesiam nulla salus? Students' trust in the Catholic Church on the Eve of the Women's Strike. *Przegląd Religioznawczy*, 4, 49–65.
- Koryś, I., Kopeć, J., Zasacka, Z., Chymkowski R. (2017). *Stan czytelnictwa w Polsce w 2016 roku*. Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Kula, H. M. (2005). *Propaganda współczesna: istota – właściwości*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kupczak, J. (2018). *Źródła sporu o Amoris laetitia*. Poznań: W drodze.
- Kupczak, J. (2020). *Amoris laetitia: konflikt interpretacji*. Poznań: W drodze.
- Lisowska-Magdziarz, M. (2004). *Analiza zawartości mediów. Przewodnik dla studentów. Wersja 1.1*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Łysoń, T. (2020). *Zmieniający się rynek polskich tygodników opinii na początku pandemii COVID-19*, file:///C:/Users/ADALBE~1/AppData/Local/Temp/compress-2020-02-art5-1.pdf. (dostęp: 05.07.2021)
- Mariański, J. (2017). *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Mariański, J. (2019). *Socjologia i moralność. Czym jest i dokąd zmierza socjologia moralności*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Niedziela 1*, <https://www.niedziela.pl/artukul/133631/nd/Papiez-ktory-zapalil-swiat>; (dostęp: 06.07.2021).
- Niedziela 2*, <https://www.niedziela.pl/artukul/31616?tytul=Kard-M%C3zller-karac-teologow%20i> (dostęp: 08.07.2021).
- Niedziela 3*, <https://www.niedziela.pl/artukul/31444?tytul=Kard-M%C3zller-kongregacja-musi-bronic> (dostęp: 08.07.2021).
- Niedziela 4*, <https://www.niedziela.pl/artukul/35874?tytul=Kard-M%C3zller-o-slabosci-teologicznej> (dostęp: 08.07.2021).
- Niedziela 5*, <https://www.niedziela.pl/artukul/22492/Bedzie-podrecznik-dla-duszpasterzy-nt> (dostęp: 09.07.2021).
- Niedziela 6*, <https://www.niedziela.pl/artukul/124266/nd/Radosc-milosci-w-rodzinie-2> (dostęp: 09.07.2021).
- Obirek, S., Nowak, A. (2020). *Wąska ścieżka: dlaczego odszedłem z Kościoła. Stanisław Obirek w rozmowie z Arturem Nowakiem*. Warszawa: Wydawnictwo Agora.

- Pisarek, W. (1983). *Analiza zawartości prasy*. Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych.
- Pisarek, W. (2002). *Nowa retoryka dziennikarska*, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
- Piwowarski, W. (1996). Od „Kościoła ludu” do „Kościoła wyboru”. W: I. Borowik, W. Zdaniewicz (red.), *Od Kościoła ludu do Kościoła wyboru. Religia a przemiany społeczne w Polsce*, s. 9–16. Kraków: Zakład wydawniczy Nomos.
- Potocki, A. (2017). *O Kościele także socjologicznie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Przewodnik Katolicki 1*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2016/Przewodnik-Katolicki-34-2016/Wiara-i-Kosciol/Patrzec-na-swiat-z-pokora> (dostęp: 06.07.2021).
- Przewodnik Katolicki 2*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2018/Przewodnik-Katolicki-13-2018/Wiara-i-Kosciol/A-jesli-papiez-sie-myli> (dostęp: 06.07.2021).
- Przewodnik Katolicki 3*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/NEWS/2017/Korekty-nie-bedzie> (dostęp: 06.07.2021).
- Przewodnik Katolicki 4*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2017/Przewodnik-Katolicki-46-2017/Wiara-i-Kosciol/Emocje-kardynala-Mullera> (dostęp: 08.07.2021).
- Przewodnik Katolicki 5*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2018/Przewodnik-Katolicki-34-2018/Temat-numeru/Problem-jest-w-nasa> (dostęp: 09.07.2021).
- Przewodnik Katolicki 6*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2018/Przewodnik-Katolicki-24-2018/Wiara-i-Kosciol/Ewolucja-mentalna> (dostęp: 09.07.2021).
- Przewodnik Katolicki 7*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2018/Przewodnik-Katolicki-24-2018/Wiara-i-Kosciol/Biskupi-na-trudnej-drodze> (dostęp: 09.07.2021).
- Przewodnik Katolicki 8*, <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2018/Przewodnik-Katolicki-14-2018/Opinie/W-obronie-dziedzictwa-Jana-Pawla-II> (dostęp: 09.07.2021).
- Sierocki, R. (2021). Zróżnicowanie Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce. Analiza sieciowa stron na Facebooku. *Przegląd Religioznawczy*, 1, 77–95.
- Skrzypczak, R. (2011). *Chrześcijańm na rozdrożu. Kryzys w Kościele posoborowym*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Sorokin, P. (2009). *Ruchliwość społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.

- Such-Pyrgiel, M. (2018). *Spółeczny wymiar życia singli. Studium socjologiczne*. Józefów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie.
- Tunak, M. (2018). Kryzys w Kościele? „Spór” Prymasa Wyszyńskiego i Jerzego Turowicza o wizję przemian soborowych w Kościele oraz formy „katolicyzmu”. *Our Europe. Ethnography – Ethnology – Anthropology of Culture*, 7, 29–40.
- Wesoły, W. (2005). *Formacja i świadomość misyjna katechizowanej młodzieży. Studium socjologiczno-pastoralne*. Olsztyn: Wyższe Seminarium Duchowne Metropolii Warmińskiej „Hosianum”.
- Zaręba, S. H., Sroczyńska M., Klimski, W. (2020). *Wolność wyboru czy przymus zwyczajów. Młodzież akademicka w dobie pandemii o religii, duchowości i moralności. Tom II*. Poznań: Wydawnictwo Rys.